

Nemzetiségek és a magyar történelemtankönyvek

„A történelem az élet tanítómestere” – írta a Szónokról (De oratore) című párbeszédés retorikai munkájában Cicero már az időszámításunk előtti 55. évben. A történelem elnevezésű tantárgynak – a korábbi határtologatásokra, csataleírásokra és egyetlen eszme történetére szűkülő történelemtanítással szemben – mára egyre inkább művelődés- társadalom- és gazdaságtörténeti tárgyá kell válnia: tanítsák akár önkormányzati, alapítványi, illetve egyházi iskolákban, ideológiamentesen vagy valláserkölcsön alapon. E tárgynak kellene megalapoznia mindennapjaink humanisztikus világszemléletét, a sajátunktól eltérő kultúrák tiszteletét, a más iránti toleranciát. Követhető, vagy elkerülendő élet- és viselkedésmintákat, vállalható és történelmi zsákutcákba torkolló eszményeket, példaképeket kellene állítania. A múlt példáin magyarázni, – problémáival együtt – megértetni a jelen társadalmát, a mához vezető utakat, folyamatokat.

Az ember társadalmi sztereotípiákkal kapcsolatos viszonya, együttélése az előítéletekkel, vagy az azoktól való mentessége – meggyőződésem szerint – a XXI. század első éveiben az egyéni és kollektív világnézet sarokköve. A pozitív és negatív előítéletek oszlatása – a valamennyi pedagógustól elvárható mintaadó magatartáson túl –, elsősorban a történelemtanításnak (mint történelmi tényekkel, érvekkel és példákkal dolgozó tudományos diszciplína képviselőjének) szab meg feladatokat. Az etnikai sztereotípiák zömében történelmi téveszméken, illetve felületes történelemtudáson, a tények szabad kezelésén, sőt néha egyenesen valótlanosságokon nyugszanak. A hazugságok pedig akkor is hazugságok, ha sokan, sokszor és hosszú időn keresztül hangoztatják azokat. E sztereotípiák ellen csakis a történelmi tények elfogulatlan „tálalásával” lehet felvenni a küzdelmet, amely honnan máshonnan számíthatna érvkésletre, mint a társadalmi folyamatok múltját tárgyaló történelem tantárgyától?

A Magyar Köztársaság 1993. évi, a közoktatásról szóló LXXXIX. számú törvényében, illetve annak 1995. évi módosításában meghatározott alapdokumentuma, a *Nemzeti Alaptanterv* (NAT) rögzíti, hogy a NAT követelményeit a demokrácia értékei hatják át. „A demokrácia értékrendjére, olyan demokratikus magatartásra kíván felkészíteni, amelyben az egyén és a köz érdekei egyaránt megfelelő szerephez jutnak...” A későbbiekben a dokumentum azt is rögzíti, hogy (a NAT) „...fontos szerepet szán a nemzeti hagyományoknak, valamint a nemzeti azonosságtudat fejlesztésének, beleértve az ország nemzetiségeihez, etnikumaihoz tartozók azonosságtudatának

ápolását, kibontakoztatását” is. A NAT tíz műveltségi területet alakított ki. A történelemtanítás – a társadalmi, állampolgári és gazdasági ismeretekkel, valamint az emberismerettel közösen – az „Ember és társadalom” modulba, került. A NAT önálló fejezetben foglalkozik a nemzeti és etnikai kisebbségek oktatásának sajátos elveivel. Azt nyomatékosító mondatok azonban, hogy ezekről a nemzetiségekről tanítani a nem nemzetiségi közegben folyó oktatásnak is komoly feladatai vannak nem kerültek a bevezető szövegébe. A tantárgy definíciójában, mint a társadalom „kollektív memóriája” kap értelmezést a történelem tanítása, majd kiegészül a következő mondattal: „A történelemből ugyanakkor az is kitűnik, hogy a népek és nemzetek kölcsönösen egymásra vannak utalva, s a kölcsönös függőség átfogó világtörténelmi látásmódot és egyben a különbségek, a kultúrák sajátos értékeinek megismerését és tiszteletben tartását kívánja.” Ebben – bár csak implicite (értelemszerűen. A szerk.) – benne van a hazai nemzetiségek történelmének és értékeinek megismerése is. Az általános fejlesztési követelmények között szerepel annak igénye, hogy a 7-10. osztályos tanuló „legyen képes a többségi és kisebbségi vélemény összehasonlítására és értékelésére, a kisebbségi vélemény figyelembevételére”. A társadalomismeretek tantárgy követelményei között szerepel a társadalmi tagoltság, a hazai nemzetiségi és etnikai csoportok, külön kiemelve a cigányság – nem részletezett mélységű – ismerete. A fejlesztési követelmények között példaként szerepel egy feladat, mely a tanulót egy nemzetiségi vagy etnikai csoport helyzetéről szóló beszámoló készítésére ösztönözné. A minimális teljesítmény: „tudja, melyek a legnagyobb létszámú nemzetiségek és kisebbségi etnikumok hazánkban”. Annak elvárása, hogy a tanuló tételesen fel tudja sorolni a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényünkben rögzített tizenhárom nemzetiséget, illetve azt, hogy hazánkban milyen feltételek együttes teljesülése esetén nyilvánítható nemzetiséggé egy népcsoport – nem szerepel a NAT alapelvárásai között. Természetes, hogy a történelemnek, amely példákkal tanít már az általános iskola végére meg kellene alapoznia a nemzetiségekkel kapcsolatos történelmi szemléletmódot. Az életkori sajátosságok figyelembe vételével azonban ennek helye – kellő történelmi alapismeretek birtokában – igazán a szintetizáló-ismeretbővítő 9-10., illetve 9-12. évfolyamban lenne.

A NAT részletes követelményei szerint történelemből a 8. évfolyam végéig a tanulónak a tananyagban találkozni kell a bán, a székelyek, a kunok és a szászok fogalmával. (A bán fogalma, mivel hazai délszláv, elsősorban horvát közjogi méltóságnév, alkalmas teremthet e nemzetiségekről is szólni.) A történelmi

szereplők között az előírt tananyag mások mellett kiemeli: az Anjoukat, a Jagellókat, Hunyadi Jánost és Mátyást, Fráter Györgyöt és Zrínyi Miklóst, de hogy ezek nemzetiségi származásáról mit tanítanak (tanítanak-e egyáltalán) természetesen nem szerepel a dokumentumban. Két történelmi kor kapcsán is benne van viszont a „Népesség és természeti környezet” tárgyköre, amely alkalmas teremthet a nemzetiségi viszonyok változásainak elemzésére is. A minimális teljesítmények között mindenesetre nincsenek ilyen jellegű elvárások.

A 10. évfolyam végéig jelenik meg a tananyagban a polgárosodás magyarországi kezdetei kapcsán „A nemzeti megújulás és a nemzetiségek”, a kibontakozó hazai polgárosodásnál pedig a „Népességi és nemzetiségi viszonyok” című anyagrészt, de országunk II. világháború utáni helyzetével foglalkozó témában is helyet kap egy azonos elnevezésű tananyagselejt. A további nevek és fogalmak között egyebek mellett rögzítik Bem József és Szálasi Ferenc nevét, az aradi vértanút, a nemzetiségi törvény és az asszimiláció, a trianoni béke, a bécsi döntések és a párizsi béke fogalmát. A fejlesztési követelmények között szerepel két példa is, amelyek egyike azt szabja feladatul, hogy a tanuló vesse egybe a magyar nemzeti megújulást a nemzetiségek törekvéseivel. A másik szerint pedig egy magyarországi nemzetiség történetét kell nyomon kísérnie a XVIII. századtól 1914-ig. A minimális teljesítmények között szerepel „Az aradi tizenhárom, 1849. október 6.” megfogalmazású szöveg is. Jelentheti ez mind a tizenhárom aznap kivégzett vértanú nevének és nemzetiségének ismeretét is, noha a szűkszavú fogalmazás alapján ez nem egyértelműsíthető.

A Kerettanterv tovább árnyalja az alapfokú nevelés-oktatás során (5-8. évfolyamban) és a középfokú nevelés-oktatás (gimnázium 9-12., szakközépiskola 9-12., illetve szakiskola 9-10. évfolyamában) történelem és állampolgári ismeretek, történelem, valamint történelem és társadalmi ismeret tantárgyak céljait, feladatait, fejlesztési követelményeit, s tartalmait.

A gimnáziumok és a szakközépiskolák 9-12. évfolyamairól szólva rögzítik: „A történelmi eseményekben résztvevők tetteinek ismerete, viselkedésük, döntéseik és cselekedeteik motívumainak megértése olyan kulcskompetenciák kialakulását teszi lehetővé, amelyek által az egyén, mint társas lény és állampolgár megtalálhatja helyét a társadalomban. A múltból a jelenbe vezető utak feltárása pedig segít a jelenkor politikai, gazdasági, társadalmi jelenségeinek megértésében... A múlt sorskérdéseiben mai életünk problémái is megjelenhetnek. Elemzésük, megértésük megerősítheti az egyént a társadalomért, a kisebb közösségekért, az önmagáért vállalt felelős magatartásban.” Joggal feltételezhető, hogy a dokumentum szerzői ide sorolják a nemzetiségi lét megismertetését-megismerését is, különösen azt, hogy a jelen egyik legkomolyabb társadalmi feszültségét hordozó cigány-magyar viszonyrendszer kellő történelmi megalapozást kap a tantárgy középfokú oktatása, a jövő potenciális értelmisége szemléletének formálása so-

rán. A szakiskolai célok és feladatok között (és csak ott!) konkrétan megfogalmazódik, hogy a történelem és társadalomismeret tantárgy: „...hozzájárul a hazánkban élő nemzetiségek, etnikumok, a szomszéd népek... megismeréséhez, megértéséhez...”.

A 9-10-12. évfolyamok témakörei és tartalmai között több olyan is szerepel, amely nemzetiségi vonatkozással bír, vagy bírhat. Ilyenek a magyar honfoglalás és államalapítás; a Jagelló-kor; a Hunyadiak; a végvári harcok; az erdélyi fejedelemség története; a népességi viszonyok alakulása a török-kor után; a Rákóczi-szabadságharc; az etnikai határok átalakulása 1711-1790 között; a nemzetiségi kérdés 1790-1847, majd 1849-1914 között; 1848/49 és a nemzetiségi mozgalmak; a nemzetiségi lét és kultúra fő kérdései az Osztrák-Magyar Monarchiában; a trianoni béke; a revíziós külpolitika eredményei, illetve a szakiskoláknál a nemzeti és nemzetiségi népcsoportok; a cigányok Magyarországon.

A megtanulandó fogalmak között a hospesek, a bán, a szászok, a fekete sereg, a betelepítés, a nacionalizmus, a nemzetiségi törvény, a horvát kiegyezés, az etnikai és történelmi elv, a numerus clausus, a kollektív büntetés elve, a kitelepítés és lakosságcsere is helyet kapnak. A kiemelt személyek közül a következőknek vannak nemzetiségi gyökerei: I. László, Nagy Lajos, I. Ulászló, Hunyadi János, Vitéz János, Fráter György, a szigetvári Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér Zrínyi Miklós, Petőfi Sándor, Klapka György, Bem József, Damjanich János, Jellasics, Klebelsberg Kunó, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Gömbös Gyula, Szálasi Ferenc és Liszt Ferenc.

A magyarországi sorstragédiákhoz – néhány kivételtől eltekintve – mindig hozzájárult a megoldatlan, a későn, vagy helytelenül kezelt nemzetiségi kérdés is. Tanulságai máig hatnak. Az, hogy mindez kiderül-e, tudatosul-e a tanórákon, illetve milyen mélységben kerül taglalásra, igen nehezen nyomon követhető. Az oktatáshoz használt történelem tankönyvek azonban vallanak erről, s önmagukban is sejtetik, hogy a NAT-ban és a Kerettantervben – a nemzetiségek megismerésével, a nemzetiségi kérdés megértésével kapcsolatban – meghatározott célok megvalósulásának, mekkora esélye lehet, mekkora esélye van a középfokú közoktatásban.

Vizsgálódásommal arra kerestem a választ, hogy a 9-12. évfolyamoknak szánt, illetve az ezen évfolyamokban használatos történelemkönyvekben milyen mértékben tükröződik a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek magyarországi története. Mennyiben kap teret a magyar kultúrához való hozzájárulásuk, illetve a mindenkori magyar politika és az egyes nemzetiségek viszonya? Mennyi információval szolgálnak a magyar tanulóknak szánt tankönyveink, hazai nemzetiségeink kulturális fejlődéséről, kultúráink kölcsönös egymásra hatásáról? Hogyan érvényesül a történelemtanításban – a tankönyvek tükrében – az a nemzeti vállalás, amelyet az 1993. évi LXXVII. törvényben az Országgyűlés „a kisebbségek iránti megbecsülés, az erkölcsi és a történelmi értékek tisztelete, a kisebbségek és a magyar nemzet közös létérdekeinek következetes képviselése”-ként fogalmaz meg?

Az egyes hazai nemzetiségek szereplése tankönyvenként

A tankönyv:	Tárgyalt korok:	Nemzetiségek													Összesen
		bolgárok	cigányok	görögök	horvátok	lengyelek	németek	örmények	románok	ruszinok	szerbek	szlovákok	szlovének	ukránok	
Balázs Mátyás – Jakab György ¹	895-1914.	0	0	0	3	3	7	0	5	1	4	3	1	0	27
Dr. Bellér Béla ²	895-1001.	4	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	6
Bujdosó Emma ³	1849-1914.	0	0	0	13	0	4	0	9	1	8	5	4	2	46
Csorba Csaba – Hegyi W. György ⁴	895-1020.	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2
Filla István ⁵	895-1711.	0	0	0	0	1	2	0	0	1	0	1	0	0	5
Gyapay Gábor ⁶	1711-1849.	0	1	0	15	0	12	0	18	2	14	13	0	0	75
Helméczy Mátyás ⁷	1790-1912.	0	0	0	9	2	7	0	15	2	15	11	0	0	61
Hosszú Gyula ⁸	1914-1945.	0	2	0	0	3	4	2	5	0	1	8	0	0	25
Kovács István – Kovácsné Bede Ágnes ⁹	1914-1995.	0	4	0	1	1	3	0	2	0	1	2	0	0	14
ifj. Lator László ¹⁰	1914-1990.	0	0	0	0	2	4	0	3	1	2	4	0	0	16
Lőrinc László ¹¹	1849-1914.	0	4	1	3	0	6	2	8	1	6	8	2	1	42
Jóvérné – Sipos – Székely ¹²	1914-1994.	0	0	0	3	2	4	0	1	1	2	3	2	0	18
Pesti János ¹³	1640-1914.	0	0	0	9	4	10	0	14	4	10	7	0	1	59
Salamon Konrád ¹⁴	1914-1990.	0	0	0	0	1	5	0	6	1	1	4	0	0	18
Stefány J. – Bíró Gábor – Lőrinc László ¹⁵	895-970.	2	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	4
Stefány Judit ¹⁶	1830-1849.	0	2	0	16	0	5	0	14	4	11	9	1	2	64
Száray Miklós – Szász Erzsébet ¹⁷	997-1711.	0	1	0	6	8	12	0	12	3	12	5	4	0	63
Ujvári Pál ¹⁸	895-1460.	1	0	1	4	4	13	0	3	2	2	2	1	1	34
Ujvári Pál ¹⁹	1790-1912.	0	0	0	9	2	7	0	9	6	9	9	1	1	53
Unger Mátyás ²⁰	1711-1913.	0	0	0	7	0	2	0	3	3	6	3	0	0	24
Walter Mária ²¹	1038-1711.	0	0	0	7	3	15	0	12	2	3	3	3	0	48
Závodszy Géza ²²	1711-1912.	0	0	0	10	4	5	0	12	3	10	9	1	1	55
ÖSSZESEN:	895-1995.	8	14	2	117	40	129	4	151	38	118	109	20	9	759

1. Történelem szakiskolák 9. osztálya számára (Konsept-H, Piliscsaba, 2001.); 2. Történelem a középiskolák I. osztálya számára (Nti. Tankönyvkiadó, Bp., 17. kiadás 2001.); 3. A nemzetállamok és a polgárság kora (AKG Kiadó, Bp., 2. kiadás, 1998.); 4. Történelem a középiskolák 9. osztálya számára (Korona, Bp., 2001.); 5. Történelem I. (Nti. Tankönyvkiadó, Bp., 21. kiadás, 1999.); 6. Történelem tankönyv 4. (Comenius, Pomáz, 1999.); 7. Az újkor története 14-15 éveknek (Nti. Tankönyvkiadó, Bp., 1997.); 8. A század első fele (AKG Kiadó, Bp., 2. javított kiadás, 1999.); 9. Történelem tankönyv (Pedellus, Debrecen, 2001.); 10. Történelem a középiskolák IV. osztálya számára (Nti. Tankönyvkiadó, Bp., 5. kiadás, 1999.); 11. Felvilágosodás és forradalom (AKG Kiadó, Bp., 3. javított kiadás, 1996.); 12. Történelem IV. (Céger, Bp., 4. átdolgozott kiadás, 1995.); 13. Történelem III. (Céger, Bp., 1997.); 14. Történelem IV. (Nti. Tankönyvkiadó, Bp., 8. átdolgozott és bővített kiadás, 2001.) 15. A XIX. század első fele (AKG Kiadó, Bp., 1995.); 16. Történelem I. (AKG Kiadó, Bp., 1998.); 17. Történelem II. (Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1999.); 18. A középkor története (Műszaki Könyvkiadó, Bp., 2001.); 19. Történelem III. (Nti. Tankönyvkiadó, Bp., 4. kiadás, 1997.); 20. Történelem II. (Nti. Tankönyvkiadó, Bp., 22. kiadás, 2001.); 21. Történelem a középiskolák II. osztálya számára (Nti. Tankönyvkiadó, Bp., 17. kiadás, 2001.); 22. Történelem III. (Nti. Tankönyvkiadó, Bp., 7. kiadás, 1999.)

selete"-ként fogalmazott meg? Azt igyekeztem felmérni, hogy törvény azon alapvetésének, mely szerint a nemzeti és etnikai kisebbségek szellemi kultúrájának, történelmi hagyományainak megőrzése, ápolása és gyarapítása nemcsak a nemzetiségek, hanem a magyar nemzet közösségi érdeke is, mennyiben tesznek eleget a forgalomban levő történelem tankönyvek?

A 9-12. évfolyamnak szánt történelemkönyvekből 2002. január közepén forgalomban volt 22 kötetet tekintettem át. Közöttük szakiskolaiak és gimnáziumoknak-szakközépiskoláknak készítették is voltak. Az egyes történelmi korok közel azonos arányban kerültek képviselőre.

A vizsgálódás tárgyát képező 22 tankönyv között egyetlen könyv sem akadt, amelyben mind a 13 hazai nemzetiség legalább egyszer említést kapott volna. A legtöbb hazai nemzetiségről Lőrinc László (1849-1914) és Ujvári Pál (895-1460) írt. Mindkettejüknél 11 nemzetiségünkről olvashatunk adatokat. Előbbinél a bolgárok és a lengyelek, utóbbinál a cigányok és az örmények maradtak említetlenek. A legkevesebb nemzetiiség – mindössze kettő – a Csorba-Hegyi-féle történe-

lemkönyvben (895-1020) tűnik fel (bolgárok, németek). Ezt alig haladja meg a 3-3 megemlített nemzetiséggel a Bellér-kötet (895-1001) és a Stefány-Bíró-Lőrinc-könyv (895-970). Bellér a bolgárokat, horvátokat és németeket, Stefányék a bolgárokat, horvátokat, szerbeket emlegetik. A zárójelben megadott korszakhatárok egybe esése jól jelzi, hogy ebben a korszakban viszonylag kevés szó eshet a nemzetiségekről, csak a magyar honfoglalás környékén honos népek kerülhetnek be a tanszövegbe. A Stefány-Bíró-Lőrinc szerzőhármánál elmaradt németek azonban kevésbé magyarázhatók, hiszen a frankok már a magyarok előtt jelen voltak a Kárpát-medence nyugati fertályában, s 970 körül a német hittérítők, s lovagok is megtelepedtek hazánkban. Filla István nem védekezhet a viszonylag kevés nemzetiségi történéssel sem, hiszen ő 895-től 1711-ig nem talált alkalmat csak eggyel több – négy – nemzetiség felemlítésére, pedig jócskán lett volna lehetősége a lengyelek, németek, ruszinok és szlovákok mellett, más hazai kisebbségről is szólnia. Lőrinc és Ujvári legpozitívabb példaként említett művei igencsak eltérő kortag- lalnak, s mégis egyaránt találtak módot arra, hogy tizenegy nem-

zetiségünk történelmi múltjáról is szolgáljanak adalékokkal.

Azt is szomorúan kell megállapítani, hogy tizenhárom nemzetiségünk között egy sincs, amelynek minden tankönyvszerző helyet szorított volna. A legtöbb könyvben a németek (21-ben), a szerbek és a szlovákok (19-ben), a románok (18-ban), valamint a horvátok és ruszinok (17-ben) szerepelnek. Utóbbinál azonban feltétlenül meg kell említeni, hogy jó néhányszor nem tisztázható, hogy a „kárpát-ukrán” és más efféle népmegnevezés őrájuk, vagy az ukránokra (is) vonatkoznak-e. A másik véglet: a legkevesebb könyvben a hazai görögység és a honi örmények szerepelnek. Mindössze két szerző emlekezett meg adatközléssel róluk.

A legtöbb említés (151) a hazai románsághoz fűződik. A németekről 129, a szerbekről 118, a horvátokról 117, a szlovákokról 109 tényközlés fordul elő a vizsgált tankönyvek lapjain. A görögökről 2, az örményekről 4, a bolgárokról 8, az ukránokról 9 alkalommal lehet információkat olvasni.

(Folytatjuk)